I

Простору, нечепурну, з обідраними стінами "казарму" було повно накурено тютюном; повітря, нагріте за день теплим промінням весняного сонця, напахалося густим смердючим духом розкиданих скрізь по підлозі вогких онуч, гострим, шипучим пахом спітнілих брудних шахтарських тіл; до сього підмішувався зовсім чужий прикрий пах йодоформу від хворого шахтаря, що лежав на лаві з підв'язаною рукою. По столу, по стінах, по підлозі хутко сновигали прусаки, користуючись тим, що нарешті великі страшні люди повкладалися спати, а несміливий присмерк на все в халупі накинув свій темно-сірий серпанок; треба було метушитись, бо після вечері скрізь — на столі й біля столу — розкидано чимало крихот та недогризків, і їх вранці геть-чисто підмете куховарка Оксана; то байдуже, що дехто ще не спить, все одно не підведеться з ліжка, бо всі звикли не зважати на дрібного жвавого комаха.

А шахтарі справді ще не спали. В сій казармі мешкала найбільша артіль, і хоч зараз людей на лавах було обмаль, але то через те, що більшість з них повиходила ночувати — хто на горище, хто в степ, хто під казарму, бо треба було мати силу відваги й здоров'я, треба було мати нелюдські легені, щоб весняної чудової ночі влежати в сім хліві.

Губі Петрові не спалося. Вже кілька разів він перевертав своє довге кремезне тіло з одного боку на другий, та чи духота, чи гомін і регіт товаришів, чи невпокійні думки не давали склепитися очам. Та й не одному Петрові тікав сон від очей. Худорлявий патлатий Корецький — "піп", як його звичайно дражнили,— закинувши руду кудлату голову аж за засмальцьовану подушку, тонісеньким тенором викликав шалений регіт товаришів. Мабуть, тютюновий дим, що повільними хвилями гойдався у важкім повітрі, нагадав йому церковну службу, і він із захопленням вичитував "панахиду" по завчасно "скончавшейся" рабі божій Конституції. Се була найулюбленіша його забавка, й вигадливості

його в сім напрямі кінця-краю не було. А на службах церковних він знався гаразд.

Люди балакали, що Корецький років із шість тому був найкращим співцем-тенором найбільшого хору в губернському місті, але за пияцтво його прогнано, й він тинявся по численних провінціальних хорах, аж поки не допився до шахтаря. Дехто присягався, що він був колись справжнім попом, а розстрижено його за те, що напідпитку дав дулю самому архієреєві, як той нахвалявся спровадити його на покуту в монастир. Але до ладу ніхто не знав, хто він і звідкіля, бо сам Корецький не любив оповідати про себе і дуже гнівався, коли хто, надто цікавий; допитувався про його минуле життя. Певним було тільки те, що він докладно тямив церковних служб і кохався в церковних співах, хоча ніколи не співав своїх пісень поважно, а завсігди жартома.

— Во блаженнім успєнії ві-і-ічний покій подаждь, Господи, усопшій рабі твоїй — Конституції — і сотвори їй ві-і-іч-ну-ю па-а-м'ять,— надтріснутим, але мелодійним голосом виводив Корецький, злегка хлипаючи з жалем для цілковитої ілюзії, а з другого боку розтиналася по хаті рідка хриплива октава забойщика Шипила.

— Ві-і...— починав він, гучно кашлянувши й сплюнувши з лави на підлогу.

— ...ічная па-а-м'я-а-ать,— срібним голосником тремтів тенор Корецького, мов невідомо звідки раптом виринула давня забута мрія, і два голоси, як два рідних брати, міцно обнявшись, сповняли огидливу чорну халупу чимсь невимовно гарним, ясним, від чого, незважаючи на легкодумний, блюзнірський, часом сороміцький характер співу, довго бренів у душі сумний, але приємний, ніжний біль.

"Панахида" кінчалася, і веселий регіт, жарти сипались з усіх кутків.

— Здорово, Шипило!..

— Тепер — амінь! Не встане куца проява!..

— Хіба ми поможемо підвестись, а самій — годі.

— Ану, Корецький, валяй многоліття!

— Ні, панове, се вже спеціальність вельмишановного дяка Шипила.

— Якби не сморід, та не калюка з прусаками, то, їй же Богу, подумав би, що в церкві.

— М-гу... йому ще й не подобаються наші горниці.

— Ха-ха-ха! Чим не панський дім?

— Сей дом оте-ець со-озда, сей дом си-ин у-утверді, сей до-ом...— провадив вже нової Шипило.

Вони обоє були справжніми улюбленцями сієї трудящої, безжурної купки, зовсім випадково зібраних звідусіль людей. Більшість із сих сердег була звичайними хліборобами, що позаходили сюди на заробітки: з першим промінням літнього сонечка, з першим зеленим колосом вони знову потягнуть на рідні ниви, в рідні села. Хіба третина з усієї людності на різних шахтах склалася з постійних фахових шахтарів, та й ті не мали великої давності діда-прадіда: навіть рідко в кого й батько шахтарював. Се була здебільшого селянська голота, котру життя переконало, що все одно, мовляв, здихати з голоду, чи то в рідній мачусі-країні, чи тут, на чужій стороні. А до того ще, хто попожив отут з десяток довгих, як вічність, років, в тяжкій нужденній праці, та пополив не одну печеру в землі своїм кривавим потом, то й чужина здавалася йому за рідний край, і жалко було розлучатися з нею: чоловік не вовк— до всього звикне. Багато було й таких, серця котрих слова "рідна країна" ані трішечки не ворушили, і уявляли вони собі сю річ цілком зайвою й пожиточною, хіба тільки як місце, звідкіля їм вряди-годи хтось висилає пашпорти. Се був

найбільш неспокійний елемент, непевний для поліції й грізний для хазяїнів.

До останньої категорії належали й наші співці — Корецький з Шипилом. Що балакали люди про Корецького, ми вже говорили. Що ж до Шипила, то сей і сам завжди залюбки, навіть з погордою, оповідав про своє походження й минувшину. Оскільки правди було в його автооповіданнях, сього й він, запевне, гаразд не тямив; видно було, що багатьом казкам своїм сам автор йняв віру. А розказував він, що батько його був статський совітник і кавалер, мав якусь значну посаду по казенному конозаводству, а сам він був старшим бухгалтером на одній з південних цукроварень. Далі біографічні відомості були досить непевні: хтось, чи то касир, чи, може, хто інший, розтратив заводських грошей сорок тисяч та в сю прикру історію нібито вплутав і бухгалтера; обох посаджено в тюрму, касира суджено; Шипило втік із тюрми й тинявся по всіх усюдах: був на золотих копальнях у Сибіру, і на Уральських заводах, і крючником на Волзі; але там хтось упізнав його, й він знову трохи не попав у "тюрягу", та загодя п'ятками накивав аж на Донецькі шахти. Що в сих пригодах було правда, що бредця,— годі було дошукуватись. Певним було тільки те, що ся химерна людина була не простого походження, бо й тіло, й мова, й звички свідчили про те. Певним було й те, що Шипило був дотепним забойщиком, хоч і митецьким п'янюгою, добрим співаком і штукарем.

Отсе тільки що артіль повернулася з шахти, повечеряла й хутчій поскладала свої натруджені члени на лави. Але у висках досі стукало, тіло нило, і сон тікав від запалених очей.

— Благотворителям і создателям дому сего,— несамовито напружившись, вигукував уже Шипило грубим, як з барила, голосом, і шибки жалібно бряжчали у вікнах, а за дверима хтось обурено кашляв і плював спересердя,— і схорони їх...

— Ха-ха-ха!— розтиналося по хаті.

— ...на мно-о-гія лі-і-та!.. Фу, насилу дотяг!.. Чом же ти мовчиш, попе? Сип "многая"...

— А погибелі на вас немає, іроди! — раптом почулося від порога.— Чи ви мовчатимете хоч уночі, щоб вам заціпило! Люди сплять, а вони ревуть, як бугаї, щоб ви каменем заснули, анцихристи.

— Ого, як з мішка засипала!

— Ха-ха-ха! По шістдесят верстов у годину смалить.

— Оксано, чи ти не тю?

— То за тобою, попе, страждає, а ти тут акафіста виспівуєш...

— Не журись, Оксано, зараз прийде.

— Щоб ви без вісти зайшли, осоружні! — плюнула Оксана й люто грюкнула дверима, а навздогінці їй вибухнув веселий нестримний регіт.

II

Петро лежав мовчки горілиць і байдужно слухав усі вигадки Корецького й Шипила, але, коли розітнувся сердитий Оксанин голос, він почув, як кров ударила йому в голову й запалало обличчя. Мимоволі підвівся він на лікоть і слухав. І прикро йому було, що вона так погано лається, а ще гірш вражали його сороміцькі уваги товаришів. Коли ж нагадали про Корецького, то щось вороже заворушилось всередині до нього, хоч раніш Петро сього не помічав у собі ніколи. Він знав і раніш, що Корецький ходить ночувати до Оксани, як усі поснуть, але ставився до сього цілком байдужно. Коли зараз він спіймав себе на заздрощах, то страшенно здивувався, плюнув од несподіванки й перевернувся набік, силкуючись заснути. Та невгаваючий гомін, страшенна духота, сморід не

давали йому навіть задрімати. Петро підвівся, взяв подушку й потяг з хати в степ.

— Се ти, Петре? — почув він, проходячи повз Оксанину хижку в сінях. Кров ударила йому в голову, у висках застукало, в роті висохло. Він зупинився на мить.

— Я...— ледве відповів він пошепки і затаїв дух.

— Куди ти? На траву?

Він стояв як стовп і не міг поворухнутись. Було темно, але в його уяві стояла Оксана, пишна, хороша, як у казці, стояла й дивилася таким поглядом, яким останніми днями позирала частенько на нього. "Зайти?" — мигнуло йому в голові, але страх, що він помиляється, що й тепер вона прожене його, а товариші сміятимуться з нього, втримав його. Він нічого не відповів і вийшов, похнюпившись.

Вже зайнялися зорі. Нічна прохолода приємно обхопила Петра. Він прислухався. Далеко, десь у другім кінці шахтарської "колонії" одноманітно рипіла дешева гармошка, а хрипкий голос на одній ноті недбало, ніби страшенно втомившись, підспівував їй. З недалекої шахти доносилось шипіння пари й гуркіт грохотів, що сортували вугіль. Не мигаючи, світили огники електричних ліхтариків. Степ слався зараз за дворищем, треба було тільки перестрибнути межовий копець. Скрізь по траві розкидано було темні й білі постаті шахтарів, що не витримали хатнього духу й вийшли спати на вільне повітря. Подекуди гомоніли. Петро обминув валку товаришів і ліг осторонь.

Довго іще він перевертався з одного боку на другий. Після отруєного кептягою повітря шахти, після дванадцятигодинного пробування в ній голова палала, очі ніби хто піском позапорошував; стомлене тіло потребувало відпочинку, але сон не йшов на очі. Петро повернувся горілиць і, підоклавши руки вголови, дивився у зчорна-синє небо з

безліччю зір, на велетенський Чумацький Шлях, що з півдня на північ простягся через усе небо. Ліворуч крадькома насовувались темні важкі хмари, але величезний завод, червоним світлом шугаючи до половини неба, зраджував їх; здалека досягали пронизливі гудки паровозів на станції, а позаду жагуче зітхав степ в ніжних обіймах чорної зоряної красуні ночі.

І пригадалося Петрові рідне село на Вкраїні над прозорою річкою; убоге, але таке любе, хороше село серед рясних садків, оточене зеленими левадами. Глуха ворожнеча заворушилася йому всередині до сих чужих обшарпаних халупок та шахт, що завчасу заїдали молоде, повне сил, життя, котре віддавалось на поталу за черствий, облитий кривавим потом, кусень хліба. Спустившись сажнів на сто під землю, Петро ставав або до забою, або до пічки й завзято довбав гострим кайлом твердий блискучий крихкий вугіль, надовбував за упряжку, себто за дванадцять годин, вагончиків три-чотири і знесилений, хворий підіймався на-гора, щоб, наївшись гаразд, відпочити останні дев'ять-десять годин, а потім знову лізти в шахту. Хто не бував ніколи у вугільних шахтах і на власні очі не бачив шахтарської праці, той не зможе навіть приблизно уявити собі те пекло, і треба ще дивуватись, що дехто з сих замучених, замордованих людей надає життю свойому якоїсь вартості: більшість з них ставиться цілком байдужно до факту свого животіння. Чи дивно ж, що коли у шахтаря вибереться вільний день, свято, то він напивається п'яний як ніч і часто-густо збиває страшенну бучу? Чи дивно ж, що всі вважають шахтарів за якихось розбійників, зайдиголов, одчаюг, коли їхнє життя для них самих не варт доброго слова.

Петро не пиячив ніколи. Він належав до тієї категорії робітників, що або вже проспалися навіки, або й зовсім не пиячили. Се був новий тип шахтаря, що з'явився на світ Божий нещодавно, на нашій пам'яті. І таких було вже досить багатенько. Незважаючи на їхнє тихе поводіння, дехто почував немалу-таки тривогу й небезпеку, помічаючи, як хутко збільшуються й міцнішають гуртки сих непевних. Хазяїни й начальство взивали їх прохвостами, інтелігенція — свідомими робітниками, шахтарі

— демократами, а самі вони звали один одного товаришами, чого не робили інші робітники, хоча се була річ цілком легальна. По сій причині того, хто вживав у взаємних відносинах "ви" й "товариш", вважали вже за людину небезпечну, й сі, небезпечні, мусили таїтись із своїми думками, розмовами, замірами не тільки від "крюків", але й від свого брата шахтаря. Вони були найкращими робітниками,, але, не дивлячись на те, хазяїни залюбки увільняли таких, бо се був елемент небажаний, страйкарі. Коли ж на кожній шахті й можна було здибатись із сим небезпечним елементом, то хіба через те, що останніми часами вигонити їх зробилося трохи боязно: їх стало занадто вже багато, і щодня їхній вплив на інших робітників збільшувався. Стиснувши гнів, з ними починали рахуватись, яко з певною силою.

III

Крізь дрімки почулося Петрові, що хтось пильно дивиться йому в обличчя. Він розплющив очі й раптом схопився, побачивши біля себе нахилену жіночу постать.

— Хто тут? — ледве вимовив придушеним тремтячим голосом.

— Я.

— Оксана?

— Еге ж.

— Чого тобі?

— Нічого.

Петро розсердився на свій переполох, на неї, що невість чого перебила йому сон.

— Як то — нічого?

— А так — нічого. Хіба коло тебе й посидіти не можна? Адже ж земля не твоя, а панська, ха-ха-ха!..— лукаво, але невимовно гарно засміялась Оксана, і в пітьмі блиснули чудові білі зуби.

— А геть к чортам! Виспиться за день та й швендяє скрізь і людям не дасть відпочити,— гримав Петро, знов укладаючись спати.

— Та й сердитий же ти який... ха-ха-ха! Хіба я— тобі заважаю спати? Ну, спи собі, а я сидітиму й дивитимусь на тебе... ха-ха-ха!..

— Хм... та що я тобі — звір який, чи що, що ти дивитимешся на мене? Геть, кажу!..

Голос його тремтів, і він почував, що йому не хочеться, щоб вона йшла.

— Ха-ха-ха,— сміялась вона.— Ні, не звір... А може, й звір, тільки вродливий, гарний, хороший звір, такий, що дивилася б і не надивилася ніколи... Не піду!

— Слухай, Оксано! їй же. Богу, по потилиці займу,— суворо, але вже не з таким серцем, промовив Петро. Йому й досадно було, що перебито так тяжко намучений сон, і приємно, що про нього так говорить гордовита Оксана.

— Ха-ха-ха... не даси, голубе, не даси.

— А то подивлюся, мабуть?

— Так, не даси — й край. Мені, голубе, ніхто ще по потилиці не давав, відколи я стала дівкою, бо... нехай тільки хто спробує.

В темряві іскрами блиснули великі, чорні очі.

— Ого, яка ти страшна, подумаєш!

— Уб'ю! — прошепотіла вона, нахилившись над ним.

— Не подужаєш.

— Отрую!..

— А геть, хай ти сказишся, сатанюко! Йди до свого попа.

— Ха-ха-ха... заздриш?

— Хто? Я?.. Вигадай ще що.

— Не треба, голубчику: хай прийде, я прожену його, набрид уже.

Вона ще нижче нахилилась над .ним і тихим пристрасним шепотом туманила голову. Йому здавалося, що він бачить її лице в небі і що очі її — то дві зірки так бажано дивляться й мигають йому, а голос — то шепіт таємної весняної ночі та чудового вільного степу, повного невимовної влади, непоборної сили. Сей шепіт вабив, закликав до себе, і годі було змагатись з такою принадою. Хотілося залишити все, кинутись і потонути в невідомім, солодкім... А ніч... Ні, то не ніч, то вона, чарівниця Оксана, то її голос, мов прекрасна музика вві сні, так ніжно, загадково бренів над ним.

— Тепер я тебе кохаю, дуже, дуже, як ніколи не кохала. Я тебе кохаю, бо в тебе такі чудові, променисті очі, чорні-чорні брови, кучерявий чуб... Ти такий хороший, як ніхто з наших, у тебе такий стрункий та гнучкий стан... Щаслива буде та, котру ти покохаєш... І я буду щаслива... ха-ха-ха!.. Бо ти ж мене вже трі-ішечки любиш..

— Слухай, Оксано,— промовив Петро, підвівши голову,— чи ти не сказилася? Серед глупої ночі сновигаєш отут. Товариші бозна-що подумають.

— Сплять твої товариші.

— Все одно, тікай.

— Не піду, хоч убий, не піду. Я знаю, ти розумний, ти демократ, ти читаєш книжки і водишся з такими ж розумними, як сам. А я дурна і нічого не знаю... Я вмію тільки кохати... Ось тепер тебе покохала хіба ж так... Любий, хороший... Чого ти гніваєшся? Хіба я винна, що ти такий вродливий? Хіба я винна, що так палко кохаю?.. Не гнівайся, любий, гарний...

Вона злягла на лікоть і напружено дивилася йому в вічі. Було темно, але Петро виразно бачив, як горіли їй очі й високо підіймались під сорочкою груди, як вона вся здригалася, ніби від холоду; він почував, що єдине його слово, і ся чудна вродлива шахтарка віддасть йому все, без жалю, не вагаючись. Він не міг одірвати свого погляду від її чудових диких очей; кров застукала йому в висках, в горлі висохло, і він мовчав. А вона, невимовно хороша, що далі, все ближче тулилась до нього, перегинаючись своїм розкішним станом, і ніжно, влесливо шепотіла палкі хвилюючі речі.

— Я знаю, що ти не такий черствий, якого вдаєш із себе. Ти тільки соромишся самому собі признатись, що тобі дуже хочеться покохати мене... Чи, може, я погана?.. Скажи... Скажи ж, чому мовчиш?.. О, ні, голубе, я не погана, ти думаєш, я не знаю? Ого... Я хороша. Не один з шахтарів батька вб'є, аби бровами моргнула. Я бачила, як і твої глибокі очі, байдужні очі, не раз так хтиво дивились на мене... Але ти демократ і боїшся... Ха-ха-ха... Скажи, невже демократи ніколи не кохають? Га? Та ще такі хороші, як ти?.. Чого ж ти мовчиш, любий?.. Чого мовчиш?..

Її руки гадюкою оповили його круг стану, й гарячі, як жар, пишні уста вп'ялися йому в сухі губи. Він почував тепер, що йому не під силу одірватись од неї, що над ним усім, над його серцем, над розумом в сю мить — її влада. Він забув усе на світі...

За кілька хвилин вона сиділа вже коло нього й мовчала, тільки сміялася м'яким дрібним сміхом, а він лежав горілиць, закинувши руки за голову, з заплющеними очима, і важко дихав. Він нічого не думав; в голові йому крутилося, й солодка знемога розливалася по всім тілі. Зітхала нічка; глузливо, як посміх Оксанин, мигтіли зорі; сопли поблизу шахтарі. Хмари посунулись геть на південь, а навздогін їм шаленим вогнем нечутно реготав завод.

— Дрімаєш?.. Ха-ха-ха... Ну, спи, мій любий, соромливий демократе, ха-ха-ха!..

Петро мовчав. Оксана встала й пішла, злегка похитуючись, мов п'яна. По видові її так і не розгладжувалась щаслива усмішка раювання й перемоги, і здавалося, що вся істота її тремтить від внутрішньої найвищої радості. Вона незчулась, як перейшла поріслий полином та лободою копець і опинилася перед розчиненими в сіни дверима.

Раптом вона одсахнулась, побачивши в темряві погрожуючу постать Корецького.

— Де ти була? — прошепотів зловісно він.

Оксана нічого не відмовила, тільки щасливо засміялася.

— Де ти була, я тебе питаю, повіє?

— А тобі яке діло, рудий собако? — зневажливо підняла голову Оксана.

— Уб'ю, наволоч!..

— Ха!.. Ото страшний!..

Він замахнувся кулаком. Чорним блиском, як вугіль на сонці, засвітились її великі хижі очі: вона раптом ізігнулась, як кішка, й довге тіло Корецького простяглося по землі. Грюкнули двері в Оксанину хижку, клацнула защіпка, і в ту ж мить страшенна торохкотня в двері розітнулася й збудила дрімаючу ніч. Дехто з шахтарів підвів голову, прислухався і, промовивши: "Який воно чорт товчеться, як навіжений?", знов захріп.

Нарешті все ущухло.

IV

Прокинувся Петро перед самим гудком. Трохи не всі товариші його вже повставали й умивались на дворі. Сонечко зійшло, й крізь ранкову прохолоду почувалося його приємне тепло. Високо-високо над головою бренів жайворонок; здалека чувся довгий пронизливий свищик паровоза; сивий туман висів над далеким ставком; чорний дим від шахтового димаря нерухомою стягою висів у повітрі. Пахло зеленою травою й сірчаним димом від глею, що курився біля шахти.

Петро схопився. Голова йому тріщала; боліло все тіло. Похмурий, з позеленілим обличчям, взяв він на оберемок подушку й одежу і потяг до казарми. Шахтарі лагодилися до сніданку; дехто молився Богу. Корецький сидів похмурий як ніч і люто позирав з-під рудих брів на Оксану, котра подавала страву. Коли Петро вмився й сів до столу, веселий регіт і жарти сипалися звідусіль.

— Чого се ти, попе, вночі собак дражнив грюканням?

— Торохкотів, як нечистий по коробці.

Корецький мовчав. Він бачив, як ласкаво й закохано дивилася Оксана на Петра, й зрозумів усе. Злість душила його, але, глянувши на нового Оксаниного коханця, він трохи не зареготався; той сидів, як з хреста знятий, і недбало ворушив щелепами. Видно було, що їжа не йшла йому в пельку.

"Мокра курка",— задоволено подумав Корецький, і серце йому потроху заспокоювалось: він певний був, що таких супротивників не страшно.

— Ти нездужаєш? — спитав він Петра, щоб звернути Оксанину увагу на розкислий вигляд нового героя і хоч трохи помститись. Але спостеріг, як тривожно блиснули її очі, спинившись на Петрові. Той мовчав.

— Чи не з переполоху? Ти, мабуть, налякав його, попе, вночі? — засміявся Шипило.

— Дяче, дяче, не дуже варняче.

— Піп гніватиметься.

— Та він і без ваших балачок сердитий.

— Ну й лукава ж вража Оксана.

— Оксано, чом ти не пускала його?

— Хай він тобі повіситься,-— огризнулась Оксана і з ненавистю подивилася на Корецького.

— Хо-хо-хо!.. Пиши, попе, пропало!

— Чи не в дяка часом втаскалася?

— Ні, за попом, мабуть, чортового батька поспішишся,— зареготав Шипило і встав з-за столу. За ним почали виходити й інші.

З шахти вже чувся довгий-довгий в'їдливий гудок. Забравши своє звичайне шахтарське начиння — лампочки, кайла, обушки, робітники один по одному почали виходити.

Петро виходив останнім.

— Ти нездужаєш? Може, на сьогодні не пішов би в шахту? — змітаючи крихти з столу на поміст, спитала його Оксана й облила ніжним, ласкавим поглядом.

— Так отсе заради тебе і втеряю упряжку,— насупившись, муркнув Петро й вийшов.

— Ха-ха-ха! Боїшся, дурненький,— почув він навздогін знайомий сміх.

Петро почував себе надто кепсько, але не зостався в казармі, аби не бачити Оксани. Він не міг забути минулої ночі. Глухе, невиразне вороже почуття до неї ворушилось йому всередині; він ненавидів її за те, що вона наздобула якоїсь химерної, чужої досі йому, влади над ним, над його серцем, що вона якимсь вихорем втислась йому в життя, щось дороге, гарне поламала, понівечила й зіпсувала його рівновагу. Він почував, що се не жарт, а якась темна сила, котрої важко позбутись, раз піддавшись їй. Се почуття якось прикро в'їдалось йому в мізок і туманило розум. Він відчував тепер настирливе бажання разом скинути з себе сей тягар, чудний, невимовний, незрозумілий йому: здавалося, як зробиш се, то відразу стане .й весело, й здорово.

По дорозі до нього підійшов Корецький.

— Вона до тебе приходила? — не дивлячись на Петра, тихо спитав він.

— Хто? Оксана?

— Ну да.

— А йди ти під три чорти з нею разом! — розсердився Петро.

— Се не відповідь,— блиснув очима Корецький.— Ти кажи мені: була вона в тебе?

— Ну, була... То що?

— Ти кликав її чи вона сама прийшла?

— Сама.

— Ну?

— Що — ну?

— Та що ти дурня вдаєш? Хе... він не розуміє...

— Знаєш що, товаришу, відчепись ти від мене вкупі з нею. Коли хочеш, щоб не ходила, прив'яжи її.

— Та ти не сердься, Петре,— лагідніш трохи почав Корецький.— Ти ж знаєш, що вона моя, ну, й не лізь.

— Чудний ти, як я подивлюся. Що значить — моя. Вона ж людина...

— Вона не людина.

— А хто ж?

— Звірюка, котра може бути або твоєю, або моєю, або ще чиєю.

— А на мою думку, ти здорово помиляєшся: коли б воно було не навпаки.

— Ну-у, дурниці!

— Та далебі... У всякім разі, не нагадуй ти мені про неї: нічого спільного не хочу я мати з нею.

— Хіба?

— Та справді.

— Ну, спасибі... А я думав... Тепер бачу, що й надалі ми будемо товаришами.

Корецький одійшов.

— Чудний,— посміхнувся Петро й здвигнув плечима.

Звідусіль з балаганів (так звали робітники свої нечепурні оселі) виходили шахтарі й простували до шахти: дехто мовчки, а дехто перекидаючись жартами, розмовляючи весело, ніби наближалася не каторжна праця, а веселий, гомінкий бенкет. Молоді коногони з мідяними каганчиками на картузах і саношники до самої шахти стрибали "в довгої лози" й сповняли ранкове повітря дзвінким реготом та гуканням, пересипаючи свої влучні уваги й жарти зовсім не до речі різними сороміцькими вигадками й лайкою. Старі не звертали на се жодної уваги, ніби так і годилося. Видко було, що ніхто навіть не помічає сього і що се — звичайний шахтарський жаргон. Свідомих

одразу можна було пізнати: вони не лаялись, трималися гурту й провадили якусь загальноцікаву розмову.

Назустріч юрбі із-за глею почала виходити так звана нічна зміна. Сірі од глею, з чорними обличчями од вугільного пороху, постаті рухалися поволі, мовчки, ніби слабі на сплячку. Зморені очі не реагували навіть на сонце, а коли хто з свіжої юрби звертався до них з привітанням, то вони не відповідали. Тільки клопотливі артільщики, сі павуки-глитаї в мініатюрі, жваво звіряли рахунки загорьованого робітниками за ніч.

Одним скінчилася упряжка-ніч, другим починалася упряжка-день.

V

— Ти гніваєшся? — спитала Оксана, коли Петро виходив з подушкою в степ.

Кілька день вона мало й бачила його, заклопотаного якимись справами, бачила, що він уникає її, що йому не до неї.

— Чого ж мені гніватись? — відповів він, уникаючи її очей, що дивилися на нього з ворожою пристрастю.

— Я прийду до тебе, хоч ти вбий мене,— прошепотіла вона, нахилившись до нього, і очі її блиснули в пітьмі сіней.

— Слухай, Оксано, відчепись ти від мене.

— Боїшся? — засміялася вона зневажливо.

— Кого?

— Демократів своїх, ха-ха-ха!

— А геть к чортам!

— А я, проте, прийду, й ти не проженеш мене.

— Знайди собі кого іншого, тобі ж все одно.

— Справді?

— Адже ж ти до мене скількох уже кохала.

— А тобі не все одно? Ха-ха-ха!..

Вона сміялася тихим, як дзюрчання струмочка, сміхом, а він махнув рукою й вийшов.

Смеркло. Петро виждав, лежачи, поки зовсім стемніло, потім піднявся й зник в темряві.

Оксана бачила, де він лягав. Діждавшись, поки всі поснули, обережно підкрадаючись, мов кішка, підійшла вона до його постелі, нахилилася й остовпіла. Вона такого не сподівалася. Страшенний, палаючий гнів опанував її: вона важко дихала, лиця їй палали. Оксана була певна, що він зробив се навмисне: якби вона не сказала йому, що прийде, то він, безперечно, спав би на місці. А то втік, щоб переждати, поки вона вернеться до себе в хату. Простоявши хвилину, вона сіла на траву. Думки, попереджаючи одна одну, чорні, як грайворонь, вихорем закрутилися в голові. Такої образи вона ще не мала ні від кого. Щоб її, Оксани, ласкавий погляд котрої робив щасливим кожного, кому вона усміхалася ненароком, щоб її так зневажливо уникати? Ні, вона до сього не звикла!

Через копець перестрибнув хтось високий, худий і наблизився до неї.

— Хе-хе-хе!.. Нема, говориш?

Вона мовчала, склавши руки на коліна й притиснувши їх підборіддям.

— Марно час тратиш: він не скоро повернеться.

— Одчепись, попе!..

— Хм... от дурна! Кажу ж, що він прийде хіба аж удосвіта. Не діждеш... Ходімо краще зо мною.

Корецький наближався, присів і обняв її за стан. Оксана схопилася.

— Де він?

— А цікаво? Нехай же покортить трохи.

— Падло!

— Чого ж ти лютуєш?

— Де він, я тебе питаю?

— Не скажу.

— Скажи.

— Ходімо зо мною, тоді скажу.

Вона подумала хвилину.

— Брешеш?

— Їй же Богу, скажу.

— Ходімо.

— От бач, яка ти невдячна,—говорив він їй, сидячи біля дверей на ослоні й обхопивши її стан рукою.— Він не хоче знати тебе, проміняв на товаришів, а ти липнеш до нього. Мені також треба було бути на зібранню, але я не пішов, бо знав, що тебе бачитиму.

— Дак він у демократів?

— Еге ж.

— А я думала...

І вона засміялася своїм чудовим загадковим сміхом.

— Ну, якщо так, то ти мені більш не потрібен.

Вона схопилась, стрибнула в сіни й хутко замкнулась у своїй хижці.

— Виходить — край! — муркнув Корецький.— Ми, значить, в заштаті... Так-ак.. Ну, та чорт з тобою!..

Він зачинив двері в казарму й пішов на зібрання.

VI

Пройшло кілька часу В трудящім п'янім житті "колонії шахтарів" і "колонії служащих" повіяло чимсь незвичайним, тривожним. Ходили чутки про страйки і вливали якийсь новий настрій в темну, задурену масу. Шахтарі вже не так байдужно ставали до роботи, в їхніх рухах помітно було недбалість; у свято було менш п'яних. Вони частіш, ніж

звичайно, збиралися купками, чи то на вулиці, чи то в шахті, і жваво, бадьоро розмовляли або змагались. "Демократи" якось раптом зажили собі великої пошани; кожного цікавило, про що вони говорять, що мають чинити завтра, позавтра і т. д. Цікавили всіх і їхні зібрання, але всякий тямив, що то річ недосяжна задля звичайного робітника; тим зібрання сі щодня набували собі все більший авторитет, хоч ніхто гаразд і не знав, про що там, властиво, говорено, які постанови ухвалено; ніхто не знав навіть, де ті зібрання відбуваються: балакали тільки, що кожного вечора демократи вишукують нові місця для ради. Поміж служащими також ходили різні чутки, одна чудніш за другу: говорили, буцім шахтарі збираються вчинити погром і перерізати всю контору, і дивно, що дехто йняв віри сій нісенітниці, збиралися навіть наради й обмірковувались найкращі засоби самооборони. Про сі наради довідалися й шахтарі і страшенно реготались, а свідомі обурювались, бо се дуже скидалося на провокацію. "Чортові буржуї, заячі душі",— незадоволено бурчали вони. Поліція з ніг збилася, вивідувала — де, що і як, але або нічого певного не довідалася, або вдавала з себе, що нічого не знає, вважаючи небезпечним гостро йти супроти людей, котрим, мовляв, сам чорт не брат. "Уб'ють, сучі сини, з-за вугла, що ти з них візьмеш!" — говорили городовики й доносили по начальству, що поки що все благополучно.

Оксана за сі дні не мала нагоди сказати ані словечка Петрові. Вона бачила, що він уникає її, і страшенно лютувала, клянучи на чім світ отих харцизяк, отих демократів, і не ховалася із своєю неприязню. Та ніхто не слухав її, бо їхній авторитет стояв уже надто високо, а харчевники її глузували з неї й дражнили матушкою-удовою.

— Кепська ж твоя, Оксано, справа: наплював на тебе піп.

— Ха-ха-ха! Куди там до Оксани — в демократи пошився.

— А нехай на вас доля наплює, прокляті! — огризалась вона й вишукувала тільки нагоди, щоб побалакати з Петром.

— Петре,— спіймала вона якось його одного в сінях.

— Ніколи, ніколи мені з тобою панькатись,— замахав він на неї руками, навіть не спинився, не глянув. А на порозі стояв навісний Корецький і нахабно реготався.

Оксана пополотніла від такої образи й одразу не змогла промовити ані слова, але хутко прийшла до пам'яті, облила веселого Корецького з голови до ніг поглядом ненависті й презирства й замкнулася в своїй хижці. Люта злість душила її, й думки, одна одної темніші, кублились, перевертали мізок. Вона не гнівалась на Петра, бо тямила, що він "баба" і що, вчепись вона за нього раніш, перемога була б на її боці, а тепер пізно: демократи заволоділи його розумом, його серцем і душею. Бурхлива ревність уп'ялась їй в серце, затуманила голову, і вона ладна була порозривати їх на шмаття. Оксана лежала й важко дихала. О, вона не звикла зроду до зневаги, вона, коли кохала кого щиро й палко, то вимагала й собі того ж...

"Так ніт же, я їм покажу, що я сильніша за них! Я вирву в них Петра, й він буде мій або нічий!"

І вона щось вигадала.

VII

Було свято. Увечері почав накрапати тихенький дощик. Та на те ніхто не зважав, і поміж балаганами стояв гомін, пісні, регіт, рипання гармошки. Попід хатами сиділи шахтарки-молодиці й лускали насіння. На вулиці зібрався чималий гурт робітників: вони уважно про щось розмовляли; круг них бавилася дітвора, дзвінким реготом сповняючи повітря.

Оксанина артіль вже повечеряла: деякі з шахтарів полягали спати, а інші порозходились. Оксана сиділа на ослоні під своєю казармою й не

хотіла йти до гурту молодиць. Видко було, що їй нудно і що вона когось жде.

Незабаром дощ побільшав, і всі з вулиці поховалися по халупках. Оксана не пішла в хату. Смеркло потроху. Вона сиділа, кутаючись у рядно, й пронизувала пітьму своїми гострими очима.

Проминуло ще з півгодини. До Оксани наблизилась широка незграбна постать городовика. Вона схопилась.

— Се ти, Свинарьов?

— Я... Ходімо, наші вже ждуть.

— Ходімо.

— А то, може, сказала б де, то ми самі знайшли б... Справа, бач, дуже делікатна, не по женській части.

— Ні, ні, я хочу сама подивитись, як їх спіймають, голубчиків. В печінках вони мені сидять. Тільки ж глядіть — не обдуріть: щоб Петра мені пустили.

— Хо-хо-хо! Ну, а то як же: сказано — значить, пустимо. Цілуйся з ним. Ваші всі там?

— Усі... й Шипило, й піп, і Петро.

— Так...

Вони пішли. Оксана йшла швидко, і городовик, брязкаючи шаблюкою, ледве поспівав за нею. Недалеко від шурфа їх оточило ще четверо городовиків і десять козаків з гвинтовками.

— Їх благородія немає? — спитав у них Свинарьов.

— Нема ще.

— Подождемо, значить, малость.

Оксані було трохи ніяково. Поліцаї тихо про щось шепотіли в темряві й сміялися, а їй здавалося, що то з неї. "Втікти? — думала вона.— Ні, все одно не пустять, та й справу треба довести до краю, а то знову не побачиш Петра ніколи біля себе".

— Всі? — спитав, виринувши з пітьми, надзиратель.

— Так тошно,— белькнув Свинарьов.

— Тихше, тихше... І артільна куховарка тут?

— Тут.

— Ну, веди,— звернувся він до Оксани.

Оксана повела їх знов на "колонію". Вони йшли, тихо побризкуючи шаблями й гупаючи важкими чобітьми по вогкій землі.

— Тихше, чорти! — прохрипів надзиратель.

Але було вже пізно. Нічну тишу прорізав пронизливий свист; в скількох місцях йому відгукнулись, потім все ущухло.

— А сто чортів на вашу дурну голову! Пропала справа! — лютував надзиратель.— Кажи швидше, де вони зібралися?

— В артілі Морошкина.

— Туди! — звелів він городовикам.

Оксана зосталася сама. Вона постояла хвилину, прислухалась і пішла за поліцаями.

— Хто се? — почула вона збоку.

Їй заступив дорогу Корецький. Оксана стала. Корецький нахилився, зазирнув їй в обличчя й пізнав її. Він зрозумів усе.

— Ах ти ж, падлюко! Так ти поліцію нацьковуєш на нас!

Він розмахнувся й затопив їй кулаком в зуби. Оксана впала, не скрикнувши, а він зник у темряві.

Ранком другого дня шахтарі зосталися без сніданку: вдосвіта за одежею й рощотом прийшла Оксанина подруга і на всі запитання: "Де Оксана?" —вона відповідала:

— Не знаю, вона більш не вернеться до вас.

1910